

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ДИТИНСТВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ

Постановка проблеми. Дитинство в сучасній філософській та психолого-педагогічній літературі завжди використовувалося широко й багатоаспектно. Воно є історичним, культурним, соціальним, педагогічним, психологічним феноменом, кожен із яких має свою історію та специфіку розвитку. Дитинство виступає самоцінним, самостійним етапом життя людини, під час якого формуються внутрішні етичні норми, дитячий світогляд, базові життєві уявлення, моральні принципи, вперше пізнається навколишній світ, відбувається відкриття себе й оточуючих людей. Тому дитинство – не тільки продукт соціалізації, але й автономна реальність, своєрідна субкультура, яка має власну мову, структуру, функції, традиції.

Уявлення про дитинство еволюціонувало в процесі розвитку наук про людину; наукова філософська й педагогічна думка про природу дитини мала різновекторний характер – від пропагування ідей вільного виховання до ідеї жорсткої регламентації педагогічної дії; категорія “дитинство” у сучасному його розумінні з'явилася у XIX ст., а найбільш аргументований її аналіз здійснив В.Сухомлинський у 50-60 роках XX століття.

Кожен віковий період дитинства є незамінною ланкою неперервного розвитку людини, висуває й вирішує свої проблеми. Дитинство як період розгортається у часі, в кожному мить якого дитина не тотожна собі. Вона перебуває у постійній зміні, у постійному саморусі. Звідси важливість дитинства в житті людини полягає у тому, що розвитку особистості в ранні роки притаманний інтенсивний темп, який не властивий більш зрілим рокам. А тому в міру подорослішання людини відбувається не тільки фізичний зріст, піднесення психіки, зростання її духовних сил, але й гальмування, навіть втрата певних сприятливих внутрішніх умов, характерних для перших ступенів її життя.

Мета статті полягає в аналізі філософського осмислення дитинства у спадщині вітчизняних педагогів.

Виклад основного матеріалу. У своїх пошуках дошкільна педагогіка керується науковим розумінням того, як відбувається розвиток дитини, що є рушійними силами цього процесу, які чинники впливають на формування людини. Як зауважував український педагог Василь Сухомлинський (1918—1970), «дитинство — це не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. Від того, яким воно було, хто супроводжував дитину в дитячі роки, що увібрали її розум і серце з навколишнього світу, залежать якості її як особистості. Бо кожен людську рису природа закладає, а не відшліфовує. Відшліфовувати їх належить батькам, педагогам, суспільству» [6, 132].

За твердженням психологів, у довгий період дитинства людина оволодіває необхідними для життя формами поведінки, досягає високого рівня розвитку порівняно з іншими істотами, у яких період дитинства відсутній або дуже короткий. Адже людина відрізняється від інших істот наявністю засобів накопичення і передавання колективного досвіду виду, до якого вона належить. Цей досвід людина набуває у процесі соціалізації, виховання. Дитинчата тварин, (навіть вищих), більшість форм поведінки успадковують, індивідуальний досвід їх обмежений. Тому кожне наступне покоління змушене починати з того, чим закінчило попереднє.

Упродовж тисячоліть відбулися незначні морфологічні й функціональні зміни людського організму, але надзвичайно розширився обсяг соціального наслідування, для сприймання якого потрібен певний час виховання і навчання. Тому розвиток людини в дитинстві є наслідком не лише біологічної еволюції, а й впливу різноманітних надбань людства. Кожна конкретна людина, за спостереженнями психологів, вчиться бути людиною. Для життя в суспільстві їй недостатньо того, що дає природа. Вона повинна оволодіти ще й досвідом, здобутим людством у процесі свого історичного розвитку. У зв'язку з цим період «фізичного» дитинства загалом залишається незмінним, а тривалість

«соціального» дитинства зростає залежно від зрілості суспільства: чим вищий рівень суспільного розвитку, тим повноцінніше дитинство людини. Дитині, щоб стати людиною, необхідно жити серед людей, виховуватися дорослими, засвоювати набуті за багато віків знання.

Г. Ващенко розглядав виховання людини на засадах християнської моралі і на здобутках духовності українського народу. Свій підручник „Виховний ідеал” він завершує словами: „Плекаючи свої кращі традиції, борючись за свою самостійну державу, українська молодь разом з тим мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротись за них” [1, 182]. Перші моральні норми дитина, за традиціями народної педагогіки, повинна була пізнати в сім'ї. Саме тут дітей з найменшого віку навчали: поважай старшого, в усьому віддавай йому першість, шануй старість, не нехтуй порадами старших. Етнографи відзначають у побуті великих сімей своєрідну субординацію. Так, коли всі сідали за стіл і їли з однієї миски, то першим набирав страву найстарший член сім'ї, потім усі інші, віддаючи першість старшому за віком. Коли хтось із дітей намагався порушити це правило, він тут же за столом карався (старша дитина била його ложкою по голові). Батька, матір, старших членів родини і взагалі старших за віком людей в українців прийнято називати на „Ви”. Діти повинні чемно вітатися із старшими, вклоняться при зустрічі, а хлопчики повинні зняти головний убір. Такий життєвий лад мав величезний позитивний вплив на формування моральності дітей. Як зазначає Є. Сявавко, в таких умовах „дитина привчалась до думки, що в суспільстві більшу винагороду одержує той, чия участь у суспільно корисній праці більша, хто може більше зробити для інших, у кого більший досвід” [7, 87].

Моральне виховання підростаючих поколінь народна педагогіка здійснює за допомогою певних засобів, під якими, за словами М. Стельмаховича, „варто розуміти той вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати на особистість у певному напрямку” [5, 50].

На думку В. Мосіяшенка, провідними серед засобів народної педагогіки є: „рідна мова, усна народна творчість, національна міфологія і символіка, народне

мистецтво, національні традиції, звичаї і обряди, народні ігри, іграшки, ритуали та урочистості, безпосередня особиста праця, природа, колискова пісня, скоромовки, оповідання, казки, частівки, утішки, забавлянки, закликанки, атмосфера рідної домівки, приклад старших, дитяча самодіяльність, народні афоризми, прислів'я, приказки” [3, 15]. В цих засобах втілені народна мораль, норми співжиття, дотримуючись яких і передаючи які від покоління до покоління, українці виробляли в собі риси національного характеру, національну вдачу, що слугували основою їх життєдіяльності впродовж віків.

Аналіз праць В.Сухомлинського дає можливість стверджувати, що на відміну від багатьох науковців (педагогів, психологів, філософів), він як практик, у першу чергу, і теоретик розглядав дитинство як єдину багатогранну систему, яка визначає початковий етап становлення особистості і проявляється у таких п'яти вимірах: 1) дитинство як віковий період життя людини; 2) дитинство як особливий, неповторний, своєрідний світ та спосіб буття дитини у ньому; 3) дитинство (світ дитинства) як сукупність дітей певного віку; 4) дитинство як світ відносин дорослих і дітей; 5) дитинство як середовище, в якому доводиться працювати вчителю. Таким екологічним середовищем дитинства виступала школа. Щоб навчально-виховний процес у школі давав позитивні результати, всі п'ять вимірів повинні братися як одне ціле.

Активне дослідження В.О.Сухомлинським дитинства як вікового періоду протягом багатьох років дало змогу визначити об'єктивну характеристику вікових особливостей школярів. На підставі існуючих у психолого-педагогічних науках схем вікових періодизацій онтогенезу дитини він виділяє три великі періоди: дитинство, отрочество, юність. Ці періоди відповідно до педагогічної періодизації він поділяє за родом діяльності на групи: дошкільний, молодший шкільний, середній шкільний та старший шкільний вік. Павлиський педагог зробив глибокий аналіз кожного вікового періоду дитини, її психофізіологічних особливостей, дав поради щодо навчання й виховання дітей кожного з указаних вікових періодів.

Дитинство як дитячий світ за В.Сухомлинським – це первинна реальність

буття людини, її первинний життєвий світ. Первинність його витікає з того, що він становить вихідну цілісність реальності, першопочатковість буття людини, початок іншого великого світу. Дитячий світ включає в себе два світи – зовнішній, тобто той, який вбирає особистість із її своєрідністю, неповторністю та індивідуальністю, і внутрішній – той, що відображає особистісні якості та цінності об'єктивної реальності. Тобто, під поняттям “дитячий світ” В.Сухомлинський розумів психологічно перероблений дитиною реальний світ її життя. Він яскравий і неповторний, як сама природа дитини. Адже з усіма явищами навколишнього світу дитина зустрічається вперше. Для неї все нове, через те добро й зло, красиве й потворне вона сприймає крізь призму власних переживань. Дитячий світ – система динамічна, тому що кожна дитина своєрідна, володіє власним ступенем насиченості світу подіями, враженнями, переживаннями, роздумами, формуванням духовно-моральних якостей. Через те і реальний (наявний) світ кожна дитина сприймає по-різному, під особистісним кутом зору.

Розглядаючи дитинство як сукупність дітей, В.Сухомлинський наголошував, що світ дитинства відмінний від світу дорослих, бо дитина - якісно своєрідна істота. Характерною особливістю дитинства є те, що – це світ відкриттів, пригод, прилучення до нового, невідомого, таємничого (казка, фантазія, видумка) [1, 188]. Саме усна народна творчість, зокрема дитячий фольклор, відзначається надзвичайно великим виховним та розвивальним потенціалом. „Традиційний дитячий фольклор, – зазначає Г. Довженок, – як ніяка інша ділянка народної творчості, мав яскраво виявлене ужиткове значення, становлячи невід'ємну частину практичної народної педагогіки. Він сприяв здійсненню основних функцій виховання в цілому: турботі про фізичне й моральне здоров'я підростаючого покоління, розвитку розумових здібностей і підготовці до корисної діяльності юних членів, трудящих груп суспільства” [2, 4].

Мета застосування фольклору полягає в тому, щоб збагатити мовлення дошкільників, підготувати їх до кращого сприймання художніх творів, розширити коло їхніх інтересів, залучити молоде покоління до витоків народних традицій,

сформуванню вміння вчитися, створювати умови для свідомого вибору майбутньої професії та життєвого шляху, збагачувати духовний світ молоді людини.

Для сучасного етапу розвитку фольклору характерні такі основні риси, як яскраво виражена регіональна приналежність та історична конкретність; тісний взаємозв'язок із історією; самобутність та актуальність; високий виховний потенціал.

Враховуючи вищезазначені риси фольклору, маємо підстави стверджувати, що саме їх значимість спонукає педагогів до практичного використання в сучасному навчально-виховному процесі невичерпних багатств усної народної творчості. Нині художня цінність народнопоетичних творів визнана багатьма вченими, освітньо-виховне значення будь-якого фольклорного жанру давно оцінене видатними педагогами минулого та сучасності, що підтверджується включенням їх у книги для читання, використанням у дошкільній практиці, дитячому дозвіллі.

Особливо високий виховний потенціал характерний для колискових пісень, потішок, скоромовок, лічилок, загадок, темою яких виступає єдність людини з природою, побажання дитині вирости доброю людиною, красунею-майстринею, жити в праці і знайти щастя в сім'ї.

Дослідження Н. Сивачук підтверджують, що колискову пісню можна назвати „першою енциклопедією українознавства, оскільки вона ознайомлює дитину зі світом рідного етносу, його мовою, релігією, історією, культурою, мораллю, звичаєвістю, через неї дитина отримує перші уявлення про народні ідеали, про добро та зло” [4, 53].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, дитинство видатні педагоги розглядають як першооснову людини, відліковий початок її життя. Воно має свої виміри краси, добра й зла, свій вимір і своє сприйняття часу, свою емоційну й моральну реакцію на навколишню дійсність, свою особливість мислення. Характерними рисами його є безпосередність, відкритість світові, гнучкість можливостей і форм, велика пластичність, що відкриває можливості для інтенсивного навчання й виховання. Дитинство – найбільш насичений період, заповнений подіями, враженнями, постійним удосконаленням і ростом.

Дитинство виступає унікальним періодом життя людини, коли формування особистості вступає у свідому фазу, причому не періодом підготовки дитини до життя, а особливою самоцінною фазою розвитку людини, коли визначається й формується фізичне, психічне, духовне здоров'я особистості. Тобто, дитинство формує великі резерви для творчості та самовдосконалення у роки зрілості. У цьому його особлива цінність, і це повинно бути усвідомлено педагогічними працівниками. Суть філософії дитинства за В.Сухомлинським полягає у пізнанні світу дитиною через пізнання самої себе (через свої емоції, відчуття, враження, переживання, тощо). Отже, дитина - саморозвиваюча система, а процес пізнання опирається на її власну активність та суб'єкт-суб'єктну взаємодію у педагогічному процесі. Звідси дитинство – “субстанція” пластична, відкрита, гнучка, безформна, але така, що легко приймає форму, яку задає культура та система освіти. Тобто, це динамічна система, яка знаходиться у постійному поступальному русі. Оскільки дитинству притаманна висока пластичність, допитливість, дослідницький характер діяльності (гра, навчання), могутня потреба у нових враженнях, емоційна й моральна реакція на події навколишнього світу, то програми навчання й виховання дитини повинні бути наповнені збагаченим пізнавальним змістом, носити дослідницький характер, враховувати психофізіологічні особливості дитини.

У статті досліджено та обґрунтовано важливість періоду дитинства для розвитку нервової системи, мислення, формування світогляду дитини. Показано можливості творчого використання ідей філософії дитинства у практиці діяльності сучасних шкіл. Проаналізовано теоретико-практичний досвід педагогів та їх погляди на природу дитини, шляхи розв'язання проблеми створення умов для розвитку дитинства педагогічним колективом.

Ключові слова: дитинство, філософія дитинства, дитина.

В статье исследованы и обоснованы важность периода детства для развития нервной системы, мышления, формирования мировоззрения ребенка. Показаны

возможности творческого использования идей философии детства в практике деятельности современных школ. Проанализированы теоретико-практический опыт педагогов и их взгляды на природу ребенка, пути решения проблемы создания условий для развития детства педагогическим коллективом.

Ключевые слова: детство, философия детства, ребенок.

The importance of a childhood period for the development of the nervous system, child`s thinking and the formation of the child`s world-outlook is investigated and well-grounded. The possibility of the creative use of the idea of the philosophy of childhood for practical activities in current schools is proved.

Key words: the childhood, the philosophy of childhood, the child.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. / Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків. / Ващенко Г. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 192 с.
2. Довженок Г. В. / Український дитячий фольклор. / Довженок Г. В. – Київ : Наукова думка, 1981. – 171 с.
3. Мосіяшенко В. А. / Українська етнопедагогіка: Навч. посіб. / Мосіяшенко В. А. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 176 с.
4. Сивачук Н. / Виховний потенціал українських народних колискових пісень / Сивачук Н. – Київ : Наукова думка, 2006. – 134 с.
5. Стельмахович М. Г. / Українська народна педагогіка. / Стельмахович М. Г. – Київ : ІЗМН, 1997. – 232 с.
6. Сухомлинский В. А. / Духовный мир школьника. / Сухомлинский В. А. – М. : Учпедгиз, 1961. – 223 с.
7. Сявавко Є. І. / Українська етнопедагогіка: Навчально-методичний посібник. / Сявавко Є. І. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 159 с.